

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д-р Румяна Божинова,

ИИНЧ – БАН

На дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.2. Психология, докторантска програма „Педагогическа и възрастова психология“

Автор: Христина Недялкова

Тема: „Личностни характеристики и диференциални особености на потребителското поведение в младежка възраст

Научен ръководител: Доц. д-р Биляна Йорданова

Актуалност на темата

Христина Недялкова със своя дисертационен труд поставя на обсъждане проблем, който се отличава със значителна актуалност от гледна точка на развитието и поведението на юношата. Извесно е, че в периода на юношеството, индивидът се опитва да изпробва и утвърди себе си в различни насоки като търси всичко ново и интересно, което го доближава, но и различава от връстниците и приятелския му кръг. На тази база докторантката се фокусира върху специфичните поведенчески тенденции по отношение реализацията на потребителския интерес на юношата и широката им личностна определеност.

Актуалността на избраната от Недялкова тема е тясно свързана и със спецификата на съвременната социалната среда. Тя по различни начини «работи» за активиране на потребителския интерес, посредством увеличаващите се възможности за избор и тяхното широко и често настойчиво презентирание от медиите, включително, когато потенциално то предполага сериозни негативни ефекти.

Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертацията е разработена в рамките на 207 страници. Тя съдържа четири глави, увод, заключение, литература и приложения. Илюстративният материал включва 22 таблици, 4 диаграми и 6 приложения. Цитирани са 173 източника, 54 от тях са на кирилица, 114 са на латиница и 5 са електронни източници. Като структура и изложение трудът е в съответствие с емпиричния характер на приложеното изследване и води до пълноценно отразяване на изследователския процес от неговия замисъл (идея) до постигнатите резултати.

Първа и Втора глава на дисертацията са насочена към извеждане на теоретичните предпоставки на изследването. Те съвместно следват стратегия на изложение, отразяваща обосноваване на актуалността на избраната дисертационна тема, въвеждане на изходните за изследването виждания и феномени. В първа глава са проследени прилаганите теоретични подходи към феномена потребителско поведение и неговата проява в младежка възраст. Специално внимание е отделено на процеса на развитието на индивида, при което са отбелязани схващанията на водещи теоретици в съответните области (Виготски, Съливан, Ериксан, Фройд, Пиаже и Колбърг). Докторантката обосновава своя интерес към юношеската възраст 15-18 години.

Втора глава е, фокусирана върху съществени, от гледна точка на потребителското поведение, личностни характеристики – самооценка, нарцисизъм, импулсивност, потребност от уникалност. Представени са основни виждания за тяхната същност, особености и връзки. Отделено е и специално място на стреса и неговото индивидуално възприемане. Положителен е стремежът на Недялкова, изложението да бъде ориентирано към обосноваване на възможна връзка на всяка от личностните характеристики с потребителското поведение.

Като цяло, докторантката показва подчертано широка осведоменост върху базовите и съвременните виждания и изследвания по дискутираните проблеми. Успява достатъчно целенасочено да изгради настоящата обзорна част и да създаде база за поставяне на дисертационното изследване.

В същото време смятам, че положителните ефекти на обзорната част могат да бъдат постигнати и при по-пестеливо изложение (изчерпващо 1/3 от цялата работа). Това помага при емпиричния тип дисертации основният фокус да бъде собственото изследване, което реално носи приноса на труда.

Трета глава на дисертацията отразява постановката и организацията на емпиричното изследване. Тя е ясно и добре структурирана. В началото на главата са конкретизирани теоретичните виждания, които предпоставят целта, задачите и хипотезите на изследването. Според представеният *модел на изследване* «импулсивността» и «потребността от уникалност» са съществени критерии за потребителското поведение в юношеска възраст и тяхната изразеност варира в зависимост от изразеността на личностите характеристики «самооценка», «локализация на контрола» и «нарцисизъм». Едновременно с това е отредено и определено влияние на променливата «възприет стрес».

Целта и задачите на изследването подсказват, че то е многопланово поставено. Посочените в модела връзки са изучавани двукратно в период от 5-6 месеца, което дава възможност да бъдат видяни и в динамика. Проследени са и съвместните личностни ефекти върху импулсивността и потребността от уникалност (освен отчитаното влияние на всяка личностна особеност по отделно). Проучва се също изразеността на отделните личностни особености в зависимост от пол, възраст, клас, сиблинги.

Заслужава да се отбележи, че целта и задачите са съпроводени от съответно, правомерно издигане на обща и частни на нея хипотези.

Съществена предпоставка за качеството на проведеното от докторантката изследване е целесъобразния подбор на извадката и методите на изследване, също представени в трета глава. Извадката, като цяло се състои от 400 ученици. Тя е синхронизирана със задачите на изследването и включва: 1) изследване на две групи, съответно на двата етапа на изследване, състоящи се от 182 и 218 ученици, частично припокриващи се като лица; 2) две възрастови групи на 15 – 16 и 17 – 19 годишни; 3) две групи в зависимост от пола; 4) две групи в зависимост от сиблинги; 5) принадлежност към 9-ти, 10-ти, 11-ти и 12-ти клас. Отделните групи са относително добре балансирани от гледна точка на качеството на изследването. Най-голяма е разликата в броя на изследваните лица в зависимост от наличие на сиблинги 71% към 29%.

Докторантката обосновава избора на юношеския период 15 – 19 години, като се основава на съществуващите в областта концепции.

Подходящо са подбрани, включените в изследването методи, отличаващи се с добри психометрични характеристики. Приложени са утвърдени и адаптирани въпросници: за самооценка на Роземберг, за локализация на контрола на Д. Ротгер, за нарцисизъм NPI-40 на Раскин и Хол, за импулсивност на Барет, за измерване на потребността от уникалност на Рувио и колектив, за оценка на възприетия стрес на Кохен и колектив.

Правомерно в тази част докторантката прилага и резултатите от проверката на надеждаността на отделните въпросници при конкретната извадка.

Приложената процедура на изследването гарантира достоверността на получените резултати. Изследването се провежда в реални условия, в три сотолични училища в съответствие с постановката на изследването.

В трета глава Хр. Недялкова излага и резултатите от същинското изследване. Те са изведени на базата на Т тест за независими извадки, еднофакторен дисперсионен анализ (ANOVA), корелационен анализ, стъпков регресионен анализ, честотен анализ. Изложението в тази част е добре структурирано. Ясно, подробно и коректно са представени статистически доказаните закономерности по отношение на изучаваните явления и съответно подходящо таблично илюстрирани. Следваната логика при представяне на резултатите дава възможност достатъчно обосновано, в рамките на четири параграфа да се представи проверката на издигнатите хипотези към всяка от поставените задачи. Положителен е стремежът на докторантката да интерпретира всеки от получените резултати, включително в сравнение с резултати от чужди изследвания.

Смятам, че е по-целесъобразно, представените резултати от същинското изследване да бъдат поместени в отделна глава с примерно заглавие „Резултати и обсъждане“. Трета глава, съгласно нейното заглавие, отразява само постановката и организацията на изследването, предполагащо и включване на резултати, свързани с прецизирането на използваните методи.

Последната, **четвърта глава** на дисертацията е ориентирана към обобщение на проведеното емпирично изследване и на резултатите от него. Централно място в тази част

заемат изводите произтичащи от доказването или отхвърлянето на издигнатите хипотези. Те ясно очертава връзката на всяка от изучаваните личностни особености (самооценка, локус на контрол, нарцисизъм) с импулсивността и потребността от уникалност, приети за показател за потребителско поведение. В тази глава е отделено и специално място на ограниченията на изследването. Напълно споделям виждането за необходимостта в подобен тип изследване, в бъдеще, да бъде включвен метод, ориентиран към изучаване на потребителското поведение при юношите. В същата глава Христина Недялкова представя и своето виждане за научните приноси на дисертационния труд.

Дисертацията завършва със **заключение**, което синтезирано представя разкритите от изследването закономерности по отношение на изразеността на изучаваните личностни променливи - във възрастов план, в плана на половите различия, наличие на сиблинги, в аспекта на възприемания стрес. Проследени са доказаните връзки между изучаваните личностни особености, включително съвместното им влияние върху предполагаемото потребителско поведение. Изведени са изводите, до които водят установите тенденции в научен и приложен план. Видима е амбицията на Недялкова да очертае проблема за потребителското поведение в аспекта на връзката му с личностните особености на индивида и потенциалната възможност то да бъде формирано по определен начин, да бъдат ограничавани негативните външни въздействия. С това заключение докторантката придава цялостност и завършеност на своя дисертационен труд.

Заслужава да се отбележи също, че като цяло дисертационният труд се отличава с добър научен *стил и език* на изложение.

Направените препоръки по хода на дисертационния труд не поставят под съмнение качеството на труда и положителното му оценяване.

Научните приноси на рецензираната дисертацията могат да бъдат открити в няколко основни насоки:

- Формулиран е личностен модел на регулация на потребителското поведение в юношеска възраст базиран на връзката на индивидуалната импулсивност и потребност от уникалност със самооценката, локализация на контрола и нарцисизма;
- Емпирично е доказано наличието в юношеска възраст (15- 19 години) на

- съществени връзки между самооценката, локализацията на контрола, индивидуално възприетия стрес и импулсивността. Това потвърждава и допълва резултати от предходни изследвания.
- Установено е съвместното влияние на локализацията на контрола и възприетия стрес върху импулсивността при юноши на 15-19 години, в съответствие с други изследвания.
 - Разширена е представата за личностната потребност от уникалност в юношеска възраст като относително независим конструкт, имплицитно свързан с личностия нарцисизъм;

Съгласна съм с виждането на Хр. Недялкова, че резултатите от дисертационното изследване могат да бъдат база за приложни изследвания и програми насочени към формилане на целесъобразно потребителско поведение на юношите в общество с ясно изразени консуматорски нагласи.

*

Христина Недялкова прилага четири самостоятелни **публикации на български език**, свързани с работата ѝ върху дисертационното проучване.

Приложеният от Христина Недялкова **реферат** отразява достатъчно пълно и точно дисертационния труд и отговаря на съответните изисквания.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Предложеният от **Христина Недялкова** дисертационен труд на тема: **„Личностни характеристики и диференциални особености на потребителското поведение в младежка възраст“** доказва, много добрата ѝ теоретична и методологична подготовка, уменията ѝ да анализира и систематизира научно знание, както и способността ѝ да поставя и провежда сериозни емпирични изследвания. Специално трябва да се подчертае ориентацията ѝ към значими и актуални от научна и приложна гледна точка проблеми в областта на педагогическата и възрастовата психология.

Видим е сериозният интерес на Хр. Недялкова към личностната регулация на поведението в периода на юношеството.

Дисертационният труд напълно отговаря на изискванията на ЗРАСРБ и правилника за прилагането му. Посоченото по-горе ми дава основание с убеденост да гласувам за присъждането на **ХРИСТИНА НЕДЯЛКОВА** образователната и научна степен «Доктор» по направление «Психология».

12. 02. 2024 г.

Проф. д-р Румяна Божинова

REVIEW

By Prof. Romyana Bozhinova, Ph.D.

IINCH - BAS

On a dissertation work for awarding the educational and scientific degree "doctor", in the field of higher education 3. Social, Economic and Legal sciences, professional direction 3.2. Psychology, doctoral program "Pedagogical and Developmental Psychology"

Author: Hristina Kirilova Nedyalkova

Topic: "Personal characteristics and differential characteristics of consumer behaviour in youth"

Research supervisor: Assoc. Prof. Bilyana Yordanova Ph.D.

Relevance of the topic

With her dissertation, Hristina Nedyalkova discusses a problem that is notable for its relevance from the point of view of adolescent development and behavior. It is known that in the period of adolescence, the individual tries to test and assert himself in different directions by looking for everything new and interesting that brings him closer, but also distinguishes him from his peers and his circle of friends. On this basis, the doctoral student focuses on the specific behavioral trends regarding the realization of the adolescent's consumer interest and their broad personal determination.

The topicality of the topic chosen by Nedyalkova is also closely related to the specifics of the modern social environment. It "works" in various ways to activate consumer interest, through the increasing possibilities of choice and their wide and often persistent presentation by the media, including when it potentially implies serious negative effects.

Characterization and evaluation of the dissertation work

The dissertation is developed within 207 pages. It contains four chapters, introduction, conclusion, references and appendices. Illustrative material includes 22 tables, 4 diagrams and 6

appendices. 173 sources are cited, 54 of them are in Cyrillic, 114 are in Latin and 5 are electronic sources. As a structure and presentation, the work is in accordance with the empirical nature of the applied research and leads to a full reflection of the research process from its conception (idea) to the achieved results.

The first and second chapters of the dissertation are aimed at deriving the theoretical premises of the study. They jointly follow a presentation strategy, reflecting the justification of the relevance of the chosen dissertation topic, introducing the views and phenomena that are the starting point for the research. The first chapter traces the applied theoretical approaches to the phenomenon of consumer behavior and its manifestation in youth. Special attention is given to the process of the development of the individual, in which the concepts of leading theorists in the respective fields (Vygotsky, Sullivan, Erikson, Freud, Piaget and Kohlberg) are noted. The doctoral student justifies her interest in the adolescent age of 15-18 years. Accepts this period in the work to be called also with the terms youth, adolescents, young generation, teenagers.

The second chapter is focused on essential, from the point of view of consumer behavior, personal characteristics - self-esteem, narcissism, impulsivity, need for uniqueness. Basic views on their nature, features and connections are presented. A special place is dedicated to stress and its individual perception. Nedyalkova's aspiration is positive, that the exhibition should be oriented towards substantiating a possible connection of each of the personal characteristics with consumer behavior.

Overall, the PhD student shows a markedly broad awareness of basic and contemporary views and research on the discussed issues. Succeeds in building the present review part in a sufficiently purposeful way and creating a basis for placing the dissertation research.

At the same time, I think that the positive effects of the overview part can be achieved with a more sparing exposition (exhausting 1/3 of the whole work). This helps in the empirical type of dissertations to have the main focus be the own research, which actually brings the contribution of the work.

The third chapter of the dissertation reflects the setting and organization of the empirical study. It is clear and well structured. At the beginning of the chapter, the theoretical views that presuppose the purpose, tasks and hypotheses of the research are specified. According to the research model presented, "impulsivity" and "need for uniqueness" are essential criteria for consumer behavior in adolescence, and their expression varies depending on the expression of the

personality characteristics "self-esteem", "localization of control" and "narcissism". At the same time, the influence of the variable "perceived stress" was determined.

The purpose and tasks of the research suggest that it is multifaceted. The connections indicated in the model were studied twice in a period of 5-6 months, which gives the opportunity to see them in dynamics. The joint personality effects on impulsivity and the need for uniqueness were also tracked (in addition to the reported influence of each personality trait separately). The expressiveness of individual personality traits in suffocation by gender, age, class, siblings is also studied.

It is worth noting that the goal and tasks are accompanied by corresponding, legitimate raising of general and specific hypotheses.

An essential prerequisite for the quality of the research conducted by the doctoral student is the appropriate selection of the sample and research methods, also presented in the third chapter. The sample, in general, consists of 400 students. It is synchronized with the tasks of the research and includes: 1) a study of two groups, respectively at the two stages of the study, consisting of 182 and 218 students, partially overlapping as faces; 2) two age groups of 15-16 and 17-19 years old; 3) two groups depending on gender; 4) two groups depending on siblings; 5) belonging to the 9th, 10th, 11th and 12th grades. The individual groups are relatively well balanced in terms of study quality. The biggest difference is in the number of persons examined depending on the presence of siblings, 71% to 29%.

The doctoral student justifies the choice of the adolescent period of 15-19 years, based on the existing concepts in the field.

The methods included in the study were appropriately selected, distinguished by good psychometric characteristics. Validated and adapted questionnaires were applied: for Rosemberg's self-assessment, for D. Rotter's locus of control, for narcissism NPI-40 of Raskin and Hall, for Barrett's impulsivity, for measuring the need for uniqueness of Ruvio and collective, for the assessment of the perceived stress of Cohen et al.

Rightfully, in this part, the doctoral student also applies the results of the test of the reliability of the individual questionnaires in the specific sample.

The applied research procedure guarantees the reliability of the obtained results. The research is conducted in real conditions, in three Sotolica schools in accordance with the setting of the research.

In the third chapter of Chr. Nedyalkova also presents the results of the actual research. They are derived based on independent samples T-test, one-way analysis of variance (ANOVA), correlation analysis, stepwise regression analysis, frequency analysis. The exposition in this part is well structured. The statistically proven regularities in relation to the studied phenomena are presented clearly, in detail and correctly, and accordingly appropriately illustrated in tables. The following logic in the presentation of the results makes it possible to sufficiently justify, within four paragraphs, to present the verification of the raised hypotheses for each of the set tasks. The doctoral student's aspiration to interpret each of the obtained results, including comparison with foreign research results, is positive.

I think it is more appropriate to place the presented results of the actual research in a separate chapter with the example title "Results and Discussion". Third chapter, according to its title, reflects only the setting and organization of the research, implying the inclusion of results related to the refinement of the methods used.

The last chapter of the dissertation is oriented towards a summary of the conducted empirical research and its results. The central place in this part is occupied by the conclusions resulting from the proof or rejection of the raised hypotheses. They clearly outline the relationship of each of the studied personality traits (self-esteem, locus of control, narcissism) with impulsivity and the need for uniqueness, accepted as an indicator of consumer behavior. In this chapter, a special place is devoted to the limitations of the study. I fully share the view of the need in this type of research, in the future, to include an inclusive method oriented towards the study of consumer behavior among adolescents. In the same chapter, Hristina Nedyalkova also presents her view on the scientific contributions of the dissertation work.

The dissertation ends with a conclusion that synthesizes the patterns revealed by the research in terms of the expressiveness of the studied personality variables - in terms of age, in terms of gender differences, presence of siblings, in terms of perceived stress. The proven relationships between the studied personality traits, including their joint influence on perceived consumer behavior, are tracked. The conclusions to which the established trends lead in scientific and applied terms are drawn. Nedyalkova's ambition is visible to outline the problem of consumer behavior in the aspect of its relationship with the personal characteristics of the individual and the potential possibility of it being formed in a certain way, of limiting negative external influences. With this conclusion, the doctoral student gives completeness and completeness to her dissertation work.

It is also worth noting that, in general, the dissertation is distinguished by a good scientific style and language of exposition.

The recommendations made in the course of the dissertation work do not cast doubt on the quality of the work and its positive assessment.

The scientific contributions of the peer-reviewed dissertation can be found in a few basic guidelines:

- A personal model of consumer behavior regulation in adolescence was formulated based on the relationship of individual impulsivity and need for uniqueness with self-esteem, localization of control and narcissism;

- It has been empirically proven the presence in adolescence (15-19 years) of essential connections between self-esteem, localization of control, individually perceived stress and impulsivity. This confirms and complements results from previous research.

- The notion of the personal need for uniqueness in adolescence as a relatively independent construct, implicitly related to personal narcissism, has been expanded;

- The joint influence of locus of control and perceived stress on impulsivity in adolescents aged 15-19 was found, consistent with other research.

I agree with the view of Hr. It is not surprising that the results of the dissertation research can be a basis for applied research and programs aimed at shaping appropriate consumer behavior of adolescents in a society with clearly expressed consumer attitudes.

*

Hristina Nedyalkova applies four independent **publications** in Bulgarian related to her work on the dissertation research.

The abstract submitted by Hristina Nedyalkova sufficiently fully and accurately reflects the dissertation work and meets the relevant requirements.

CONCLUSION:

The dissertation work proposed by **Hristina Nedyalkova on the topic: "Personal characteristics and differential features of consumer behavior in youth"** proves her very good theoretical and methodological training, her ability to analyze and systematize scientific knowledge, as well as her ability to set up and conduct serious empirical studies. Special

emphasis should be placed on her orientation towards significant and current scientific and applied problems in the field of pedagogical and age psychology. The serious interest of Hr is visible. Nedyalkova to the personal regulation of behavior in the period of adolescence.

The dissertation fully complies with the requirements of the RSARB and the regulations for its implementation. The above gives me reason to vote with conviction for awarding **CHRISTINA NEDYALKOVA** the educational and scientific degree "Doctor" in the field of "Psychology".

12. 02. 2024

Prof. Romyana Bozhinova Ph.D.